

PROBLEMI IN DISKUSIJA

PROBLEMI REFORMACIJE NA SLOVENSKEM

Okrogla miza 28. septembra 1984 na XXII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Brežicah.

Bogo Grafenauer: POGLAVITNE KOMPONENTE SLOVENSKE ZGODOVINE V 16. STOLETJU IN NJIHOVA POVEZANOST

V povojnem slovenskem zgodovinopisju je prejkone 16. stoletje najbolj spremenilo svoj obraz. Do 1941 so bile njegove poglavitne komponente, ki jih je zgodovinopisje predvsem upoštevalo, reformacija in politična dogodkovna zgodovina. Reformacija pač predvsem spričo svojega pomena za izoblikovanje slovenskega knjižnega jezika, ki je brez dvoma pomenil eno izmed poglavitnih izhodišč za vnovično združevanje Slovencev in njihovo izoblikovanje v narodnostno skupnost, potem ko je prav na meji med 15. in 16. stoletjem propadel zadnji spomin na nekdanjo karantansko skupnost, ki se je skozi pol tisočletja postopno razkrojila v »zgodovinske« dežele in so te z deželno zavestjo razgrajevale njeno veljavo. Med političnimi sestavinami je bilo pač najbolj upoštevano — delno že pod vplivom okvira, v katerem se je do 1918 oblikovalo slovensko zgodovinopisje — združevanje slovenskih dežel, čeprav pod Habsburžani s središčem v oddaljenem Dunaju, kar pa je vendar pomenilo zmago nad fevdalno razdrobljenostjo 15. stoletja. Turški vpadi in organizacija obrambe zoper nje ter trije veliki kmečki upori so bili obravnavani le na ravni dogodkovne zgodovine kot osamljeni pojavi, podobno kot v bistvu tudi spopadi med plemstvom in vladarjem na sestankih deželnih stanov, čeprav so bili ti ožje povezani s političnim bojem za uveljavitev reformacije. Vse to je poleg tega ustvarjalo podobo razvoja, ki je bil vplivan tako rekoč izključno s severa in severozahoda, s katerim je bila seveda slovenska reformacija nesporno zelo tesno povezana. Po svoje je bilo značilno, da je Milko Kos v razpravi o periodizaciji slovenske zgodovine (JČ I, 1935) teoretično predlagal za mejo med srednjim in novim vekom letnico izida prve slovenske knjige, v praksi pa se je ustavil pri obravnavanju srednjeveške zgodovine pri prehodu Goriške grofije pod habsburško oblast l. 1500 (Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, 1933). Nekaj značilnosti te podobe se kaže celo tudi pri Spersu, čeprav jih je marksistična teorija pomagala do neke mere omiliti.

Poglavitna značilnost povojnega zgodovinopisja je raziskovanje širših strukturnih sestavin in s tem iskanje družbenih podlag in vzrokov za prav takšen zgodovinski razvoj, kakršnega smo Slovenci doživljali v prelomnem obdobju od srede 15. do konca 16. stoletja. Začelo se je z raziskovanjem kmečkih uporov kot izrazom trajnega razrednega nasprotja, ki je ves ta čas bistveno vplivalo na vse druge strani razvoja, in podlag tega razvoja v gospodarstvu, nastajanju nove državne organizacije in posledicah dogodkovne zgodovine. Nadaljevalo se je z raziskovanjem reformacijskih družbenih koncepcij in zlasti družbenih temeljev slovenske reformacije in njenih smeri, vzporedno s tem pa z različnimi oblikami naraščanja trgovine (zlasti tudi kmečke), pri čemer se je postopno odkrila močna povezanost slovenskih dežel tudi z Italijo, vsaj enaka, če ne v gospodarstvu še pomembnejša od povezanosti s severom. Razkrili so se začetki zgodnjega kapitalizma in z njimi zvezana kriza zemljiškega gospodarstva. Vzporedno z naraščanjem števila visokošolskih študentov iz naših dežel — so pokazali bistveno jasnejšo podobo tudi slovenski humanisti (čeprav le redko na domačih tleh). Oglejmo si le poglavitne sestavine tega zgodovinskega razvoja:

Sredi 15. stoletja je slovenski prostor v dvojnem smislu dosegel tisto podobo, ki ostaja ustaljena za štiri stoletja: potem ko so že od 13. stoletja popuščali kolonizacijski agrarni tokovi s severa in je postala poglavitna oblika kolonizacije le notranja kolonizacija (naseljevanje hribov z ravninskih področij), se je izoblikovala nova nemško-slovenska etnična meja (slovensko romanska se je ustalila že v 12. stoletju), na obeh straneh teh meja pa so se ob tem, razen na redkih jezikovnih otokih drugojezični prebivalci asimilirali večini, tako da se je jezikovna mešanost prejšnjega obdobja bistveno zmanjšala. Tokove s severa so do neke mere zamenjali begunci pred Turki iz vzhodnih pokrajin, že v 15. stoletju posamezniki, ki so se hitro spojili z okolico, v prvi polovici 16. stoletja (po 1530) pa nekaj organiziranih skupin »Uskokov«, ki so vsaj v Žumberku ohranili svojo jezikovno, družbeno in kulturno posebnost. Agrarna kolonizacija podeželja je bila v bistvu dokončana že do 14. stoletja (ponekod

tudi že poprej); od okrog 1500 naprej je sicer prebivalstvo na deželi še naraščalo, a predvsem v oblikah polagrarnega prebivalstva (kajzarjev), ki se niso mogli preživljati s pridelki lastne zemlje, marveč le z drugačnim delom (npr. v obeh dolinah Sore se je med 1500 in 1630 povečalo število gruntarjev za 8 % /757 : 819/, kajzarjev pa za 1657 % /od 47 na 779/ ob 115 gostačih, ki jih 1501 sploh še ni bilo). Spričo dejstva, da je bilo število prebivalstva mest v bistvu konstantno še vse do 18. stoletja, kaže to naraščanje prebivalstva v podeželju, ki seveda ni zajelo vsega prostora naenkrat, da so nove oblike neagrarnega gospodarstva v tem času imele svoje težišče na deželi, zlasti tam, kjer so bile na razpolago rude, gozdovi za kuhanje oglja in potrebna vodna sila, ne pa v mestih, kjer se je mogel koncentrirati le denar, ne pa nove gospodarske možnosti. Delež prebivalstva mest v celotnem prebivalstvu cenimo po deželah na 5 do 8 %.

Staro fevdalno družbo zajema ob teh novih pojavih težka kriza, izražena najmočneje v krizi zemljiškega gospodstva. Najznačilnejša je oslabitev oblasti nad ljudmi na zemljiškem gospodstvu, značilna skoraj za vse 16. stoletje. Že okrog 1500 si deželni knez vse odločneje vrača regalne pravice (dotlej neredko v rokah velikih zemljiških gospodov), in po tej poti podredi vladarski oblasti in posebej organiziranemu sodstvu ljudi, ki živijo od rud in njihovega predelovanja; po tedanjem pojmovanju pomeni to že obnavljanje osebne svobode. Bistveno se oslabi pravica zemljiških gospodov tudi nad tkim. »črnimi gozdovi«, potrebnimi za kuhanje oglja, ki ga potrebujejo fužine — tudi kajzarsko delo pri kuhanju oglja se tako izmuzne izpod graščinske oblasti. Na določeno gospodarsko krizo gospodstva kaže tudi dejstvo, da se prav v 16. stoletju izoblikuje sloj »svobodnikov«, kmetov, ki so si odkupili svojo zemljo in se oprostili graščinskih dajatev ter poslej morali plačevati le še deželne davke neposredno vice-domskemu uradu (na Kranjskem okrog 700, na spodnjem Štajerskem blizu 500, na vsem Koroškem okrog 2500, v slovenskem delu vsaj nekaj sto). In končno kažejo sredi 16. stoletja pritožbe kranjskih in štajerskih deželnih stanov, da celo po deželnih ročinih določena glebae adscriptio velja le za gospodarja na kmetiji: otroci jim namreč uhajajo v vinogradniška področja, kjer živijo kot vinogradniki in obrtniki (vinogradniška zemlja drugače kot njivska ne ustvarja za obdelovalca vezi podložništva in nesvobode). Pa tudi široko kmečko trgovanje — ki je seveda gospodom koristilo, ker so kmetje lažje plačevali poleg davkov tudi dajatve, zajemalo pa je precej ljudi zlasti na Kranjskem, kjer je po poročilih stalno tvorilo 6—8000 konj — je omogočalo gospodarsko dejavnost, ki je bila zunaj nadzorstva graščine. Ta razvoj ima seveda tudi svoje druge strani, ki so na Kranjskem bolj izrazite kot drugod na Slovenskem. Kmečko trgovanje in kajzarska podeželska obrt sta naleteli na hudo nasprotje pri meščanih, pa so gospodje branili zlasti kmečko trgovino — tudi na dolge razdalje in z neagrarnimi stvarmi, ker so tako zagotavljali svoje dohodke od podložnikov in obenem podložnikom nalagali tlačanska pota pri trgovanju z lastnimi pridelki in živino. Prodaja zemlje nesvobodnikom kaže tudi na denarno stisko gospodov, podobno kot kažejo številni oblačilni redi, da so le s prisilo mogli plemiči še varovati svojo lepšo zunanost pred premožnimi meščani. Vse to je gotovo izraz zgodnjekapitalističnih vplivov na naše gospodarstvo, tako iz južne Nemčije (zlasti iz Augsburga, saj je ob Ziljici pri Podkloštru eno izmed pomembnih Fuggerjevih metalurških podjetij) kot tudi iz Mark, od koder prihaja v slovenska mesta vrsta pomembnih trgovcev in organizatorjev trgovine na dolge razdalje.

Najizrazitejša kriza stare družbe so bili seveda kmečki upori, ki pa ob vsem navedenem kažejo veliko širše in bolj ustaljeno izhodišče, kot pa je to spoznala stara historiografija, ki je gledala v njih le osamljene dogodke, omalovaževane tudi zaradi njihovega neuspeha. Toda v resnici ne gre le za tri velike kmečke upore (1478, 1515 in 1572/73), marveč za veliko bolj konstantno upiranje, ki ima svoj vrh prav v obdobju, ki ga obravnavamo. Od 15 uporov srednjega obsega do 1848 jih spada v čas od 1470 do 1600 kar 8 (2 na Koroškem, 6 na Kranjskem, 2 na Goriškem), od 188 krajevnih kmečkih uporov, kar jih poznamo na Slovenskem do marčne revolucije pa jih spada v naše obdobje kar 56 (čeprav so podatki za poznejši čas gotovo relativno popolnejše ohranjeni). Gre torej za stalni pritisk, in nemara ni nepomembno, da spada skoraj polovica teh krajevnih uporov v čas protireformacije po letu 1579).

Če se ob tem spomnimo, da je bila ob obeh velikih kmečkih uporih 16. stoletja za zmago nad uporniki bistvena deželnoknežja vojska in da je veljalo isto tudi za vse poznejše velike kmečke upore na Slovenskem, je seveda veliko lažje razumeti dejstvo, da protestantsko plemstvo v naših deželah nikdar ni mislilo resno na upor proti katoliškemu deželnemu knezu. Le z njegovo pomočjo je plemstvo v 17. stoletju začasno moglo obvladati tudi krizo moči zemljiškega gospodstva, ki se je tako grozeče pokazala prav v obdobju reformacijskega vzpona.

V vse to se zapleta seveda še ogroženost naših dežel spričo turških vpadov in vprašanje organizacije obrambe zoper nje. Največ in največji turški vpadi so se zvrstili gotovo v poldrugem desetletju 1469 do 1483, ko jih je bilo 30, nekateri so zajeli

večino slovenskega ozemlja in nekateri so trajali kar po mesec dni; pozneje je bilo v dveh desetletjih še precej vpadov (1491—1499 11, 1522—1532 21, pozneje le še po redko do srede 70-ih let), vendar pa so bili kratkotrajnejši, manjši po številu vpadnikov (razen 1532, ko je prava sultanova vojska plenila na Štajerskem in Dolenjskem po povratku od Kiseka in celo skušala zavzeti Maribor) in omejeni na bistveno manjši prostor (največ na Belo krajino in dele Dolenjske). Obramba se je v 15. stoletju začela najprej v obliki samoobrambe (signalizacijske črte ob vpadnih poteh z grmadami, utrjevanje mest, gradov in gradnja protiturških »taborov«, vse največ s podložniško tlako ali lastnim delom; pritegnitev podeželskega prebivalstva v »črno vojsko«, kar pa je v drugi polovici 16. stoletja že odpadlo zaradi nevarnosti kmečke puntarije). Do bistvenega izboljšanja obrambe, zlasti proti »mali vojni« ob meji, ki je z vpadi segala tudi k nam, je prišlo šele po izgradnji vojne krajine vzdolž turške meje, v 16. stoletju v obliki trdnjav s plačanimi posadkami (delno najemniki, delno z uskoki, naseljenimi zvečine še na slovenskih tleh), šele po 1600 pa se izoblikuje ta obramba v pokrajino, naseljeno z vojaškim uskoškim prebivalstvom okrog obmejnih utrd v Slavoniji in posameznih delih Hrvaške ob Kolpi.

Slovenske dežele so z živo silo (v obliki »črne vojske«) sodelovale pri obrambi le v manjši meri in v glavnem le do srede 16. stoletja. Značilno pa je, da nekateri popisi obmejnih utrd do srede 16. stoletja navajajo med njimi tudi še takšne na Slovenskem do Ljubljane in Gorice, sicer pa je bila do zgraditve Karlovca komanda hrvaškega dela krajine kar v Novem mestu.

Pač pa je bil za vse to potreben denar. Prav leta 1470 — za stroške obrambe po prvem turškem vpadu — začenja nastajati sistem deželnih davkov, ki se je za več stoletij sistemsko ustalil po l. 1540 na podlagi denarne ocene vseh graščinskih dohodkov od podložnikov (v vseh štirih notranjeavstrijskih deželah znaša 134.750 funtov mark oziroma goldinarjev; na Kranjskem 22.000). Do 1535 se je vsota davkov vrtela okrog 1/3, nato do davčne sistemizacije okrog 1/2 te vsote imenjskih dohodkov. Že 1542 doseže celo vsoto, 1557—1576 se podvoji, ob koncu 16. stoletja pa se ustali v nekaterih deželah na triinpolkratni, v drugih na štirikratni vsoti (na Kranjskem so se davki dvignili od 1508 do 1608 od 9.000 na 80.000 goldinarjev). Realni dvig davkov je bil seveda bistveno manjši od nominalnega: po izračunih S. Vilfana je približno ustrezal dvigu cen v istem obdobju — res pa so za tem dvigom zaostajale mezde, kar po svoje govori o presežku delovne sile za neagrarno gospodarstvo.

V dobi nastajanja tega sistema in postopnega dviganja vsote davkov je politična igra med deželnimi stanov in deželnim knezom dobila naenkrat izreden pomen: po deželnih ročinah je bila namreč za vsakoletni davek potrebna odobritev s strani deželnih stanov. To razmerje je bilo v naših deželah posebej pomembno po razdelitvi habsburških dežel med Ferdinandove sinove 1564, ker je nadvojvoda Karel z Notranjo Avstrijo dobil najrevnejši del Ferdinandove dediščine, zaradi česar se je zanj pomen teh davkov bistveno povzpela, še posebej po njegovem prevzemu Vojne krajine med Dravo in morjem (1578), ki je bila finančno do 90 % odvisna od zaledja. Medtem ko je v tem položaju naraščal vpliv deželnih stanov, pa je ustalitev sistema in višine davka od 1579 naprej že sama na sebi potiskala ta vpliv navzdol, dvigala pa moč deželnega kneza, še posebej po prevzemu Vojne krajine, ker je poslej odločal sam tudi o zasedbi donosnih oficirskih mest v vojski ob meji. Prav ta posel je bil za notranjeavstrijsko plemstvo dvakrat vabljev (dohodki od plače in vojnega plena, pa še odkupnina za ujete sovražnike, tkzv. »ranzioniranje« — redemptio). Med »dolgo vojno« po bitki pri Sisku (1593—1606) se je očitno tudi v Notranji Avstriji ob vseh teh premikih prevesila tehtnica moči že v korist deželnega kneza.

Reformacija, kot poleg kmečkih uporov gotovo najpomembnejša komponenta slovenskega 16. stoletja, je v vseh svojih razvojnih fazah trdno vpeta v prepletanje navedenih sestavin. To velja tako glede različno močnega odmeva pri različnih družbenih slojih, kot glede njenih različnih smeri (poleg ortodoksne augsburške med 1560 in 1578 flacijanstva, ki se je bilo 1578 prisiljeno skriti v podzemlje, pa obeh socialno kritičnih smeri prekrščevalstva med 1525 in 1550 ter štifatarstva v začetku 80-ih let), pa tudi po različnem prevladovanju plemstva pri boju za versko svobodo in lastno cerkveno organizacijo med augsburškim verskim mirom in bruško vojsko pacifikacijo in še naprej do začetka vladavine Ferdinanda II. 1596. Prav to pa velja tudi za njen padajoči lok v dobi protireformacije.

Vasilij Melik: REFORMACIJA V PROCESU UVELJAVLJANJA SLOVENSČINE V PISANI IN TISKANI BESEDI

Kot zgodovinar devetnajstega stoletja se moram pravzaprav najprej opravičiti, da se tu oglašam k problematiki šestnajstega stoletja. Opozoril bi rad le na dve stvari, ki sta mi blizu in ki spadata po svoje tudi v moj čas.

Dolgo časa smo gledali na reformacijo zelo črno-belo, le z vidika klerikalno-liberalnih nasprotij. Klerikalci so videli v Trubarju, čeprav so mu priznavali knjižno prvenstvo, predvsem krivoverca in so poskušali njegove zasluge kar se le da znižati in zmanjšati. Liberalci so Trubarja na moč slavili in so mu postavili v Ljubljani, liberalni trdnjavi, spomenik. Zanje in za velik del socialistov je postal slovenski protestantizem pravi simbol protiklerikalizma. V tej svoji vnemi pa so povsem pozabili na protestantski klerikalizem, ki je v deželah, kjer je zmagala reformacija, močno oviral razvoj in liberalne ideje. Zelo pozitivno je, da je naš čas presegel staro črno-belo gledanje in da danes lahko mnogo objektivneje in pravičnejše presojamo ves razvoj šestnajstega stoletja.

Druga stvar je mesto reformacije v procesu uveljavljanja slovenščine v pisani in tiskani besedi. Prva značilnost tega razvoja je, da v srednjem veku, ko je latinščina začela prepuščati del svoje funkcije živim jezikom, na večini slovenskega ozemlja ta jezik ni bila slovenščina ampak nemščina. Čeprav imamo slovenskih zapisov in besedil iz stoletij pred začetkom narodnega preroda več kakor smo domnevali pred desetletji, je vendarle res, da so po kakovosti in množini daleč prevladovali nemški teksti. Slovenci smo prišli tako v velik zaostanek za svojimi severnimi sosedi. Reformacija nam je dala prve slovenske knjige in je s tem pomenila ogromen, bistveno pomemben korak naprej. Vendar pa moramo reči, da je zaostanek premagala le na pol, saj so nastajala skoraj samo verska besedila. Zato se mi zdi, da ne moremo reči, da so Slovenci v reformaciji »dohiteli svoje kulturno močnejše sosed« , kakor so zapisali v Zgodovini slovenskega slovstva, v zvezku, ki ga je izdala Slovenska matica leta 1956.

Zastoj, ki je za Hrenovim delom nastal na Slovenskem, ko več kot pol stoletja ni izšla nobena slovenska knjiga, je bilo po dolgo prevladujočem mnenju krivo »predvsem napačno gledanje katoliške cerkve na rabo ljudskega jezika pri bogoslužju in nezanimanje njenih voditeljev za resnične potrebe nižje duhovščine in vernikov«. Toda ta zastoj ali upad ni značilen samo za slovenske dežele, značilen je prav tako za dežele, kjer je zmagal protestantizem. To je pač razumljivo: veliko se je tiskalo v času vročega boja, ko pa je bila zmaga dosežena, ko je dežela postala katoliška ali protestantska, tak trud zmagovalcu ni bil več potreben. Zastoj na Slovenskem je torej vrednotiti precej drugače. Pomemben pa je nek drug pojav. Z gorskimi bukvami iz leta 1582 in z raznimi deli 17. stoletja se je začelo počasi širiti področje pisane slovenščine iz verskih okvirov na druge panoge, čeprav ne tako redko v stari tehniki pisanja in prepisovanja rokopisov, ne pa v tisku. Bistveno spremembo je prinesla druga polovica 18. stoletja z začetki narodnega preroda, ki je zavestno hotel uveljaviti slovenščino na vseh področjih. Največ tega je bilo uresničeno v drugi polovici devetnajstega stoletja. Tedaj je bil, kot se mi zdi, dosežen največji in najpomembnejši napredek v uveljavljanju slovenskega jezika. Slovenščina je tedaj prodrla na domala vse strani življenja, politike, prava, umetnosti in znanosti, dobila potrebne strokovne terminologije, se izoblikovala v res razvit jezik. Zaostanek je bil odpravljen. Ko že govorim o velikem pomenu druge polovice 19. stoletja v našem razvoju, naj omenim še, da je mnogokje, posebej pa med slavisti, razširjeno mnenje, da v tistem času nismo imeli ne društev, ne politikov, da smo imeli skorajda samo literaturo. To mnenje je povsem zgrešeno. Imeli smo politike, stranke, parlamentarno slovenščino, gospodarska, politična, kulturna, športna in še mnoga druga društva — skratka, močno razvite izvenliterarne dejavnosti.

Vinko Rajšp: DRUŽBENI NAZOR SLOVENSKIH PROTESTANTOV

Ob Trubarju in slovenskih protestantih kot verskih reformatorjih in reformaciji kot verski prenovi se sprašujemo, kakšne posledice so imela ta prizadevanja in nazoni za vsakdanje družbeno življenje in družbene odnose. Ne moremo trditi, da je bilo to vprašanje pri raziskovalcih slovenske reformacije povsem zanemarjeno. Čeprav je bila večina raziskovalcev usmerjena predvsem v raziskovanje književnega in preko tega duhovnega in kulturnega pomena reformacije, se v celoti gledano ni izogibalo družbenim nazorom ali vsaj vprašanjem družbenih nazorov slovenskih reformatorjev. Družbeni nazor slovenskih protestantov je proučeval Albert Kos. Izsledke je objavil v obliki doktorske disertacije, pozneje pa v skrajšani obliki v Slavistični reviji. Družbeni nazor slovenskih protestantov je analiziral na osnovi njihovih literarnih del, z izjemo Cerkovne ordninge, ki mu ni bila dostopna. Ferdo Gestrin je v svoji razpravi Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija v Drugem Trubarjevem zborniku (1952) prav tako posegel na družbeno področje reformacije. Posamezne vidike družbenih nazorov nam predstavlja tudi vsa ostala literatura, ki obravnava reformacijo na Slovenskem, kjer pa družbeni nazoni izzvenijo največkrat v družben pomen reformacije. Literatura nosi pač pečat obdobj, v katerih so dela ali sestavki nastajali.

Pri proučevanju družbenih nazorov se moramo vživeti v družbene in duhovne razmere časa reformacije. Pojmovanje družbe se je v srednjem veku razlikovalo od današnjega. Srednjeveškemu fevdalnemu redu in takratni zavesti je bilo tuje neposredno in direktno tematiziranje družbenih pojavov, ki so spadali v pojmovni sistem religije oziroma teologije. Tega tudi reformacija ni spremenila. V prvi vrsti je težila za obnovo verskega življenja. Ta obnova pa je nujno morala imeti za posledico spremembe v vsakdanjem družbenem življenju. Reformaciji in reformatorjem je šlo za to, da prenovi ali spremeni svoj odnos do Boga ne le človek kot posameznik, ampak da ga spremeni družba kot celota. To najlepše vidimo iz tega, da so vlogo uvajanja reformacije prevzemali deželni knezi, mestni sveti ali druge vodilne strukture in da je tam reformacija tudi uspela. Kjer je reformacija zmagala, je zajela vsa področja družbenega življenja. Spremenjen odnos do stare cerkvene organizacije in njenih pripadnikov je vplival na spremenjen odnos do cerkvene protestantske organizacije in družbene organizacije v celoti. Tudi v reformiranih ali protestantskih cerkvah so ostali družbeni pojavi v okviru pojmovnega sistema religije oziroma teologije. To vidimo iz vloge cerkvenih redov, ki so bili po določilih augsburškega verskega miru iz leta 1555 zakonodajni akt v pristojnosti deželnega vladarja. Urejali so cerkvene zadeve in so nadomeščali ali dopolnjevali ostanke do tedaj veljavnega kanonskega prava. Poleg predpisov glede bogoslužja, delitve zakramentov so v okviru cerkvene dejavnosti urejali še šolstvo in izobraževanje, poleg izpraševanja, ordinacije in nastavljanja protestantskih duhovnikov tudi nastavljanje učiteljev, upravljanje cerkvenega premoženja, skrb za reveže, nadzor znotraj cerkve ali vizitacije itd. V reformiranih deželah so imele glede reformacije pomembno vlogo univerze, kjer so navadno delovali vodilni reformatorji. Moralne in druge norme, ki so jih oznanjali v cerkvah, so bile obvezne v vsakdanjem življenju. Tudi protestantska cerkev je razpolagala z različnimi sredstvi, s katerimi je mogla v občestvu, ki ji je pripadalo, uveljavljati svoje norme.

Pri presojanju družbenih nazorov moramo imeti pred očmi, da je reformacija zgodovinski pojav, do katerega je prišlo v določenih družbenih razmerah, in ki se je ohranil daleč preko družbenih razmer, v katerih ali iz katerih je izšel. To je potrebno upoštevati predvsem pri razumevanju različnih pojmov, ki jih iz tistega časa za reformacijo uporabljamo. Tako kot proučevanje reformacije nosi proučevanje družbenih nazorov še bolj pečat časa, v katerem se vrši.

Kompleksnost proučevanja družbenih nazorov slovenskih protestantov izhaja že iz tega, ker nimamo nobenega njihovega dela, ki bi bilo tej problematiki posvečeno ali bi nosilo vsaj določenejši družbeni pečat. Družbeni nazor moramo luščiti iz njihovih verskih in cerkvenih del. Čeprav so cerkveni redi v protestantskih deželah skupaj z ostalo zakonodajo protestantskih oblasti posegali naravnost tudi na področje družbenega življenja, tega za Trubarjevo Cerkovno ordnino ne moremo trdit. V njej je dal odločilen poudarek verskim in cerkvenim zadevam: verskemu nauku, obredom in zadevam, ki so s tem v najtesnejši zvezi. Le sumarno je obravnaval zadeve kot so šolstvo, skrb za reveže, cerkveno nadzorstvo ali vizitacije; kamor je spadalo tudi naziranje verskega življenja v praksi, se pravi zadeve, ki so neposredneje posegale na družbeno področje. To si razlagamo z obstoječimi družbenimi razmerami v domovini. Zato pa moramo iskati Trubarjev družbeni nazor in nazore ostalih vodilnih slovenskih protestantov v njihovem celotnem pisanem izročilu. Za pravilno razumevanje tega je nujno potrebno dobro poznati družbene razmere okolja, kjer so se kot protestantje vzgajali, in domovine, kjer so delovali. Če navedem kot primer Trubarja, je potrebno poznati in upoštevati razmere, v katerih je deloval na Württemberskem, in razmere na Kranjskem, kjer je uvažal reformirano cerkev. Zanima nas, kakšni nazori se odražajo v njegovih delih, saj so bile družbene, politične, kulturne in ekonomske razmere tu in tam različne, čeprav sta obe deželi globalno gledano pripadali istemu kulturnemu in političnemu prostoru. Zanima nas, kakšen je bil nazor glede družbenih razredov v domovini, kakšen odnos do družbenega reda in družbene discipline, običajev in družbene prakse. Zanima nas, kakšen je bil odnos do drugače mislečih, odnos do drugovercev ter vprašanje tolerance, zanima nas, kako so si protestantje predstavljali uveljavitev protestantizma na Kranjskem in morda v širšem slovenskem prostoru. Zanima nas odnos do šole in izobrazbe v celoti. Glede odnosa do slovenskega jezika imamo že največ napisanega. Ne nazadnje nas zanima, kakšna naj bi bila po teh nazorih družba, ki bi bila zmožna urejenih družbenih odnosov.

Ker je odgovore na ta in podobna vprašanja potrebno izluščiti iz verske in teološke govorice Trubarja in ostalih slovenskih protestantov, je potrebno zanesljivo poznati njihove teološke nazore, prav tako pa tudi nazore cerkvene prakse v domovini, s katero so jih morali soočiti. Tu je vprašanje, kaj od starega se je dalo ohraniti in kaj je bilo potrebno spremeniti. Kaj je bil Trubar z ostalimi slovenskimi protestanti pripravljen ohraniti in česa ne. V čem so bila nasprotja bistvena in v čem ne. Pri presojanju družbenih nazorov nas zanimajo obstoječe družbene, politične, ekonomske

in kulturne razmere, s katerimi so se pri uveljavljanju reformacije slovenski protestanti morali soočiti. Kakšen pomen so imele te objektivne sile ali danosti pri uveljavljanju reformacije v primerjavi s subjektivnimi, ki se največkrat navajajo kot glavni vzrok za neuspeh reformacije pri nas. Prav tako nas zanima, koliko se je Trubar z ostalimi slovenskimi protestanti tega zavedal in kako je v dani situaciji ukrepal. To je nekaj misli o družbenih nazorih Trubarja in ostalih slovenskih protestantov, ki so se mi utrile ob prebiranju Trubarjeve slovenske Cerkovne Ordninge. Začetki proučevanja te problematike so pri nas bili narejeni, pred nami pa ostaja še zahtevna naloga vsestranske osvetlitve tega kompleksnega vprašanja.

Jože Rajhman: TEOLOGIJA PRIMOŽA TRUBARJA

Mirno lahko zapišemo, da še vedno nimamo globalnega vpogleda v Trubarjevo teologijo, temveč se moramo zadovoljiti le z delnimi ugotovitvami.

Kolikor upravičeno delimo Trubarjev teološki razvoj na vsaj tri obdobja, ne da bi pri tem upoštevali njegovo »katoliško obdobje« (1530—1547), je poskus razlage zajel doslej le prvo obdobje, ki se razteza od 1550 do 1557; drugi dve obdobji (1560—1564: obdobje Artikulov in Cerkvene ordninge, delovanje v Urachu, Trubarjeva druga »domovinska« doba; 1565/6—1582: obdobje pesmaric, katekizma z dvejma izlagama, intenzivnega dela pri prevodu bibličnih besedil in pisanja predgovorov k posameznim prevodom), sta še vedno v celoti neocenjena. Če pritegnemo k preučevanju še Trubarjevo zelo razgibano prizadevanje za podpis Formule concordiae (še vedno ni znan njen slovenski prevod), ki gre v povsem zadnje obdobje in ki izraža še zadnjo poanto nemirnega Trubarjevega življenja, pa tudi njegove teološke rasti, dobimo šele celotno podobo Trubarjeve teologije.

Nedvomno je treba iskati začetke Trubarjeve teološke usmeritve v zgodnjih tridesetih letih, ko je že javno nastopal in izrazil tista prepričanja, ki so bila odločilna tudi za njegovo naslednje »protestantsko obdobje«. Tu gre za kritiko cerkvenih razmer, najprej v duhu Erazmovih in humanističnih načel nasploh, nato pa tudi že v duhu reformacijskih teženj. Med zlorabe šteje Trubar predvsem romanja, božja pota, zidanje novih cerkva in z njimi tudi češčenje svetnikov. Šele na drugem mestu je omeniti novo razumevanje pomena zakramentov, predvsem pa bogoslužja v ožjem smislu (maša kot »falš malikovane«).

Ce že smemo označiti obdobje med 1547 in 1586 za protestantsko, ga pač označujemo z vsemi tistimi zamejitvami, ki jih daje vpogled v Trubarjevo »teološko« delavnico. Morda bi bilo treba na prvem mestu omeniti interimski prehodni čas. Trubar se je srečal ob prihodu v Nürnberg z ortodoksni luterancem V. Dietrichom, pa tudi z nasprotniki interima v Rothenburgu ob Tauberi in Schwäbisch Hallu, ki so mu oskrbeli mesto župnika v Kemptenu, kjer moremo podrejeno govoriti o kemptenskem obdobju. To obdobje je razmeroma dolgo (1553—1561), pa je za Trubarjev teološki razvoj verjetno pomembnejše od Trsta. V Kempten je prišel kot prepričan ortodoksni privrženec reformacijskih gesel, toda sedaj v umirjeni württemberški priredbi. Če je v katekizmu 1550 priredil in objavil Flacijev razpravo o »voce et re fidei«, je to storil iz spoznanja, da ni mogoče združiti dveh nasprotujočih dejstev, ne da bi se posebej ustavil ob adiaforah (nebitvenih rečeh). Prva slovenska knjiga je izšla v interimskem obdobju, v času, ko je bilo knjigo s prepovedano vsebino skorajda nemogoče izdati. Prva slovenska knjiga je izšla v tem obdobju in ima njegov pečat. Trubar jo je tudi pisal v tem obdobju. Še vedno je trubarjanska, še vedno je navdahnjena s silno željo, da da Slovencem tisto, kar potrebujejo v trenutku, ko se je zdelo, da je prvi težji udarec že tudi zatrl komaj začetno slovensko reformacijo, religiozno oporo. To se je zgodilo v obliki, kot si jo je zamislil Trubar v Rothenburgu: prva slovenska knjiga je protiinterimska.

Württembergško obdobje pa vendar po svoje določuje Trubarjevo nadaljnjo usmeritev, najprej v kemptenskem času, pozneje v dvajsetletnem derendingenskem: Flacij ni bil na Württemberskem prepovedan zaradi protiinterimskega ponašanja, saj je interim prenehal z augsburškim verskim mirom 1555, temveč zaradi svoje nepomirljive ultralutrovske zagrizenosti. Če je Trubar omenjal Flacija še v sumaričnem poročilu (1560), ni to znamenje, da je bil prej in takrat prepričan, da ima Flacij prav. Trubar se je v pregnanstvu navadil, da je ob vseh raznovrstnih teoloških prepirih šel srednj pot in se ni nikoli spuščal v teološke spekulacije. Njegova teologija je bila teorija, ki je upoštevala prakso, ni bila abstraktna, neporabna za vsakdanje življenje, temveč je bila vseskozi usmerjena v prakso.

Tu je ključna Trubarjeva misel: To je skrivnost (Es ist ein Mysterium) v klasičnem pismu Bullingerju (1557). Z njo je svoje teološke nazore uskladi tudi z württemberskim reformacijskim gibanjem, ki se je oblikovalo v zgodovinskem okviru tedanjega časa: vojvoda Ulrik je prinesel 1534 prvine švicarskega protestantizma, Filip

Hesenski pa je s svojim političnim vplivom dosegel, da se je udomačila zgornjenemška in lutrovska smer v reformaciji, kar je prišlo do izraza predvsem v sporu glede Kristusove navzočnosti v obhajilu. V glavnem so se razlike v protestantskem nauku pokazale ob problemu Kristusove navzočnosti, kjer sta obe skrajni struji (lutrovska in švicarska) zagovarjali nasprotna stališča.

Tako bi mogli Trubarjevo teologijo razumeti tudi v okviru württemberške reformacijske formule. Chr. Weismann jo je strnil takole: »Zgornjenemško-švicarski vpliv (na württemberško reformacijo) ni bistveno zaznamoval deloma neposredno, deloma posredno reformacije na Württemberškem, njegovi sledovi so v württemberški reformaciji še danes vidni.«

Trubarjeva strpnost je bila znotraj reformacije posledica njegovega württemberškega okolja, čeprav se je moral srečati tudi z ortodoksnim lutrovstvom, vendar ni nikoli svojega stališča zagovarjal v smeri nasprotnega mnenja (npr. švicarskega); temveč je dokazoval, da je ostal kljub nejasnostim v svojih besedilih v okviru ortodoksne lutrovske smeri. To tudi dokazuje njegovo ravnanje pri podpisu Formule concordiae in ne nazadnje Andreaejev nagrobni govor in stoletni spomin nanj v Derendingenu.

Razpon med cvinglijanstvom in lutrovstvom, ki je v bistvenih naukih izredno majhen, če ne mislimo na nauk o Kristusovi navzočnosti, ki ga je Trubar reševal na svoj način, pa je vendarle pomagal Trubarju, da je jasneje uvidel temeljne razlike med »staro« in »novo« vero. Pomagal mu je, da je ohranil pravilno razmerje do preproste človeka in njegove stiske (njegov odnos do kmečkih uporov je značilen in ga je mogoče pojasniti predvsem z njegovimi teološkimi nazori), saj je že v Ljubljani (predvsem ob drugi vrnitvi) uresničil sožitje med plemstvom in preprostim ljudstvom na ravni bogoslužja.

Zato mislim, da bi Trubarjeva teologija, ki ni hotela biti abstraktna in neživljenjska in se je nenehno srečevala z realnimi potrebami človeka, preživela svoj vek, če bi ji protireformacija prizanesla vsaj toliko, da bi njene vrednote včlenila v katoliško pastoralno doktrino. Se pravi, da bi vnesla po njej več horizontalnih (dušnopastirskih) prvin v prakso krščanskega človeka. Predvsem pa razumela strpnost kot osnovno slovensko teološko prvino.

Marian Peklaj: JURIJ DALMATIN — BIBLIJA — IZROČILO

V svoji disertaciji sem obravnaval Dalmatinovi besedili na začetku Biblije (1584), predvsem daljši teološki tekst **Gmajn predgovor čez vso sveto Biblio**. Tako v nemškem posvetilu kakor v slovenskem uvodu sem skušal ugotavljati, kako Dalmatin obravnava položaj in pomen Svetega pisma v krščanstvu; kako teoretično in praktično predstavlja načelo *sola scriptura*. Če pogledamo z druge strani, gre tu za vprašanje, kako se pri Dalmatinu kaže upoštevanje izročila ali izročil ob/s Svetim pismom. Dalmatinovo besedilo sem pod tem vidikom primerjal z evangeličanskimi uradnimi besedili, kakor so augsburška veroizpoved, šmalkaldski členi, formula concordiae itd.

1. Pri Dalmatinu se kaže izrazito zoženje pojma božja beseda glede na Lutrovo odprtost. Luter izrečno zavrača t.i. »papirnatega papeža«, s čemer misli golo besedilo Svetega pisma kot avtoriteto, in se zavzema za »živi glas evangelija« (prim. WA 12, 259; nav. W. Kasper, Dogma unter dem Wort Gottes, Mainz 1965, 16). Dalmatin večkrat, ne vedno, šteje Biblijo za isto kot božja beseda. Lep primer za to je, kako prosto navaja stavek iz psalma, kjer se omenja božja beseda. Pravi, da »moramo s svetim Davidom vsi spoznati, de je leta božja beseda inu s. pismu ena svejča našim nogam inu ena luč na našim potu« (Biblia, c^{7b}; prim. Ps 119, 105). Pri tem pa psalm tudi v njegovem prevodu ne omenja Svetega pisma, temveč se vrstica začenja z molivčevimi besedami: »Tvoja beseda je svejča moji nogi...« Večji poudarek na avtoriteti besedila Biblije je v skladu z nastajajočo protestantsko ortodoksijo v Nemčiji. Z ozirom na FC* (1577), ki je predvsem besedilo poenotenja med različnimi tokovi znotraj reformacijskega gibanja v nemških deželah, je pri Dalmatinu opaziti bolj neposredno soočanje s katoliškim okoljem na Kranjskem. S tem bi mogoče delno razložili na več mestih zelo ozko gledanje na izključno veljavo Biblije. FC na začetku (Epitome) izrečno sprejema tri velike starokrščanske veroizpovedi: apostolsko, atanazijansko in nicejsko. Prav tako se sklicuje na luteranske uradne tekste (skupaj z obema Lutrovima katekizmom). Potem sicer relativira veljavo teh tekstov, češ da je vsa njihova avtoriteta od Svetega pisma (prim. BELK 768 sl.), vendar tudi priseganje na besedila, ki so nastala v Cerkvi v boju s krivimi verami, v nekem smislu relativira načelo *sola scriptura*. Tridentinski koncil (1545—1565) je ob Biblijo postavil kot avtoriteto bo-

* CA = Confessio Augustana (augsburška veroizpoved, 1530);
FC = Formula concordiae (1577);

BELK = Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche, Göttingen 1976.

žjega razodetja, vsaj tako je mogoče razumeti, še *sine scripto traditiones*, ki jih je treba sprejeti *pari pietatis affectu ac reverentia* kakor Sveto pismo (iz leta 1546; DS 1501). Dejstvo je, da so se tedaj nekateri katoliški teologi radi sklicevali na nezapisana apostolska izročila, kadar niso mogli (znali) najti utemeljitve za kako cerkveno ustanovo ali nauk v besedilu Biblije. Prav tako se je s poudarjanjem papeške avtoritete, zlasti v zvezi z razvojem pojma *vicarius Christi*, pri nekaterih teologih vedno bolj krepila avtoriteta papeških odlokov. Pojma izročila kot organskega procesa in rasti v razumevanju prvotnega nauka in razvoja struktur v Cerkvi tedaj še niso prav razvili.

2. V skladu z naukom FC torej Dalmatin zavrača »človeške nauke« ali »človeške postave«, ki jih po njegovem mnenju nekateri ljudje uveljavljajo mimo in zoper avtoriteto Svetega pisma. V svojem uvodu v Biblijo (Gmajn predgovor) se hoče sklicevati samo na besedilo te Biblije. Res izrečno ne omenja avtoritet zunaj Svetega pisma, če ne omenjamo kratkega in zelo bibličnega navedka iz spisov sv. Bernarda. Lutra ne omenja (hvali ga v nemškem posvetilu), tudi CA ne, pač pa se sklicuje na »naš karščanski katekizem«, ki naj bi bil nekaj povzetek Biblije (Biblia, c^{7b}). Ko obravnava nauk o Bogu, Dalmatin navaja odlomke iz vseh treh v FC omenjenih starokrščanskih veroizpovedi, ne da bi jih omenjal. Na splošno ugotavljam, da Dalmatin upošteva cerkveno izročilo, ko skuša orisati nauk Svetega pisma.

Seveda je tudi res, da Dalmatin z besedami Svetega pisma zavrača izročila — predvsem način izražanja vernosti —, ki so jih reformatorji (upravičeno ali ne) šteli med napačna, in jih imenuje »človeška«. Pri tem ne dopušča t.i. »zunanjih ceremonij« (adiaphora), tj. takih obredov, ki niso izrečno ukazani v besedilu Biblije. FC pa vendar meni, da so taki obredi v (protestantskih) občestvih lahko tudi koristni in spodbudni (prim. Epitome X: BELK 814). Dalmatin je najbrž zato tako odločen, ker se ne ukvarja s tem vprašanjem kot takim, ki zadeva mnenja znotraj reformacijskega gibanja, temveč nastopa zoper katoliško (papistično) prakso. Izreden primer enostranosti glede tega je Dalmatinov tekst na koncu oddelka o krstu: »Kar pak te druge štuके tiče, kir so potle k svetimu karstu perstauleni, kakor križma, žegnana sul, blatu, neznan jezik etc. od tiga se letukaj notri ništer ne najde, de bi se imelu tiustu k svetimu karstu nucati. Zatu se imajo teiste riči mej človeške postave rajtati inu k svetimu karstu nikar več nucati« (Biblia, c^{1b}). Drug primer je večkratno poudarjanje, da so mnoga t.i. »dobrá dela« (romanja, procesije, rožni venec) že zato napačna, ker niso izrečno naročena v besedilu Svetega pisma, ne glede na to, da človek tudi sicer ne sme delati dobrih del z namenom, da bi si zaslužil milost opravičenja.

3. Dalmatin v Gmajn predgovori nedvoumno napada katoliški nauk in prakso. Vendar pa vsi, ki so kdaj pisali o Dalmatinovem besedilu (npr. W. Šmid, Rupel, Slodnjak, Sakrausky), hvalijo njegov miroljubni ton. Dejstvo je, da ne uporabljajo sramotilnih izrazov, ki so bili tedaj splošno v rabi. Le v nemškem posvetilu najdemo izraz *Antichristianismus* za papeštvo. Ko govori o romanjih, procesijah, mašah, meništvu ipd. ni dvoma, o kateri Cerkvi govori, vendar ne navaja nobenega imena ali naziva, ki bi določno povedal, kdo so nasprotniki, ki jih napada. Najraje je čisto neoseben in pravi, da »se vuči«, da »je en falš navuk« ali da »nekoteri mejnio«. Kaže, da se mu je zapisalo, ko je ob zavračanju katoliškega zakramenta sv. reda zapisal: »... kakor se zdaj v papeštvu dela« (Biblia, c^{3a}).

a) Naši slovstveni zgodovinarji opozarjajo, da je Dalmatin po svojem značaju pač bolj umirjen kakor Trubar, tudi bolj usmerjen v sistematično obravnavanje teologije kakor on. To je gotovo eden od razlogov za umirjenost Dalmatinovega pisanja.

b) Drugi razlog, ki ga navaja avstrijski teolog Oskar Sakrausky, bi bil v Dalmatinovem misijonarskem namenu pri izdaji Biblije v slovenskem jeziku. Te ne posveča samo članom evangeličanske skupnosti med Slovenci, temveč je zapisal v besede blagoslova pred začetkom slovenskega uvoda »vsem Slovenom« (Biblia, a^{6a}; O. Sakrausky, Die theologische Bedeutung der Bibelübersetzung Jurij Dalmatins, v: Jurij Dalmatin, Biblia 1584, II. Teil: Abhandlungen, München 1976, 31—62, tu 48 sl.). To bi pomenilo, da ni hotel vnaprej izključiti Rimu zvestih Slovencev, katerim pa je želel, da bi po branju slovenske Biblije prišli do spoznanja »čistega evangelija«.

c) Menim, da bi mogli govoriti še o tretjem razlogu za Dalmatinovo zmernost v izražanju. To je konkreten položaj protestantske cerkvene skupnosti v tedanjih slovenskih deželah v začetku osemdesetih let 16. stoletja. Dalmatin se je moral sam zagovarjati proti obtožbi, da je v svojih pridigah v Begunjah žalil katoličane (prim. A. Dimitz, Geschichte Krains III., Ljubljana 1875, 76), superintendent Spindler je bil decembra 1583 opomnjen, naj se izogiba izrazu »antikrist« za papeža (prim. A. Dimitz, n. d., 105). Položaj protestantov v Notranji Avstriji se je po letu 1574 stalno slabšal. Tudi te razmere bi utegnile prispevati k Dalmatinovi previdnosti v kritiki.

Zelo na kratko bi strnil svoje ugotovitve takole: Čeprav Dalmatin načelno zavrača t.i. »človeške postave« in čeprav večkrat zoži pojem božje besede na besedilo Svetega pisma, pa vendar prav s tem uvodom dejansko potrjuje načelo tistega pro-

cesa v krščanstvu, ki mu danes rečemo v teologiji izročilo. Lutrovi predgovori v Dalmatinovi Bibliji so najbrž del tedaj veljavnih običajev pri »pravovernih« luteranih, toda Dalmatinova Gmajn predgovor — najbrž po zgledu Melancthonovih Loci in Trubarjeve **Ene dolge predgovori** (1557) — že sama po sebi pričuje, da hoče Dalmatin Sveto pismo posredovati v nekem izročilu. Torej tudi pri njem načelo *scriptura sola* ne pomeni strogega bibličnega pozitivizma.

Fran Zwitter: DVOJE VPRAŠANJ O SLOVENSКИH PROTESTANTIH

Ne bi govoril o vprašanjih, ki so jih danes diskutanti že načenjali. Marsikaj je bilo storjenega, marsikje pa so še odprta vprašanja, na primer o odnosu protestantov do modernega sveta. Ne čutim se kompetentnega, da bi razpravljaj tu o vseh teh problemih, rad pa bi sprožil samo dve vprašanji.

Prvo vprašanje (nekaterim se bo zdelo malenkostno, po mojem mnenju pa to ni) bi formuliral takole: Ali živi pri slovenskih protestantih zavest o Slovencih kot posebni slovanski etnični grupi? Ne rečem, da protestanti niso vedeli, za koga pišejo in kdo bo razumel njihove knjige. Gre samo za to, ali so imeli jasno sliko, kar se tiče etničnih grupacij v okviru slovanskega sveta, za katerega so seveda vedeli. France Kidrič je bil mnenja, da je bilo protestantom praktično jasno, za koga pišejo, da pa teoretično teh pojmov niso razčistili. Danes se pojavljajo mnenja, da so protestanti vendarle to jasno vedeli. Jaz bi tu samo omenil, da v tem primeru odpade to, s čimer sem se trudil tudi jaz, da namreč ugotovim, kdo je jasno formuliral mnenje o Slovencih kot posebni etnični grupi v okviru slovanskega sveta. Zbral sem dokaze o tem, da je bil to Linhart; ta napor bi bil nepotreben, če bi vse to že storili protestanti.

Drugo vprašanje — ali so imeli protestanti za svoj daljni cilj, naj bi postala slovenščina jezik administracije in višje kulture na vsem slovenskem ozemlju? Dosedanje mnenje je bilo tako, da se je pisalo slovensko, če se je pisalo za kmeta, za ljudstvo, ki sicer ne sestoji le iz kmetov. Na drugi strani pa se je pisalo nemško takrat, ko se je pisalo za višje sloje. Ali so imeli protestanti mnenje, naj spremene to stanje v tem smislu, da postane slovenščina uvedena povsod. Dosedanja literatura je stala na stališču, ki sem ga označil (Kidrič), vprašanje pa je, če so protestanti tudi zares imeli to za svoj daljni cilj. S tem se naša slika o protestantizmu spremeni, čeprav dejanski historični razvoj ni bil drugačen. Omenil bi le eno dejstvo. Od Pohlina naprej imamo polno dokazov za težnjo, naj bo slovenščina ali kranjsčina uvedena povsod. (Pisanice, Linhartove drame in tako naprej.) Toda to ni več doba reformacije. Omejil bi se le na neko opozorilo, ki se ga je eden diskutantov samo rahlo dotaknil. V času liberalno-klerikalnih sporov pred prvo svetovno vojno je ena in druga stran govorila tudi o protestantizmu in tedaj so liberalci trdili: Če bi reformacija zmagala, bi bil narodni preporod pri Slovencih nepotreben, ker bi to izvršila že reformacija, kakor je ta nesporno ustanoviteljica slovenskega knjižnega jezika. Mnenje klerikalcev pa je bilo: protestantizem je stvar nemškega sveta; če bi reformacija zmagala, bi Slovenci postali protestanti, a bi se tudi germanizirali. Na to vprašanje — kaj bi bilo, če bi bilo — sem v svojem študiju skušal najti kje kako analogijo. V okviru narodov, ki jih je Kidrič označil kot narode zamudnike, ki niso imeli višje kulture v svojem jeziku pred narodnim preporodom, sem našel Estonce in Latiše ob Baltiku. Ti so bili v 16. stoletju pod oblastjo Nemškega viteškega reda, kasneje pa so delno prišli pod Švede, delno pod poljsko oblast, končno pa pod rusko. Vse te oblasti so respektirale dejstvo, da so vrhnji socialni sloji drugačni in ne govore istega jezika kot ljudstvo. Tako je ostala nemščina v teh baltskih deželah jezik višjih razredov in administracije brez ozira na tujo nemško oblast. Oboji, Latiši in Estonci, so postali in ostali protestanti. Napori, da bi ustvarili svoj knjižni jezik, jim niso bili prihranjeni. Iz tega bi mogli, ob vsej hipotetičnosti predpostavk, sklepati, da ni verjetno, da bi se Slovenci, če bi ostali protestanti, germanizirali, da pa jim tudi ne bi bili prihranjeni vsi tisti napori, ki so bili potrebni od dobe narodnega preporoda, od 18. stoletja naprej.

Franc Šebjanič: REFORMACIJA V PREKMURJU

Glede na to, da se je v našem zgodovinopisju vzhodnoslovenska različica reformacije do nedavnega obravnavala dokaj nepopolno in največkrat tudi povsem obrobno, bi v svojem diskusijskem prispevku, sklicujoč se na nove raziskovalne rezultate, želel opozoriti vsaj na tri svojskosti protestantizma v našem panonskem prostoru, in sicer: 1. na porajanje novega verskega nauka v drugačni družbeni konstelaciji kot pa je bila v 16. stoletju ona na Kranjskem, 2. na povezanost vzhodnoslovenskega reformacijskega gibanja z dejavniki in dosežki Trubarjevega kroga in 3. na

brezobziren, v bližnji preteklosti neznan ali zamolčan militaristični nastop protireformacijskih sil sredi prve polovice 18. stoletja.

1. Z izjemo velikaša Franca Batthyányja, predvsem pa njegove soproge češko-nemškega porekla, Eve Poppel-Lobkovitz in komaj še koga, večina tujerodnega plemstva v Prekmurju ni bila odločilen opornik protestantizma na slovenskem vzhodu. Meščanstva v tem predelu tudi ni bilo. Ob redkih domačih šolancih in vplivnostnih tokovih iz sosedstva je bil pospeševalec in dosledni brambovec protestantskega gibanja sam kmečki sloj: želir, nesvoboden a proizvodno že osposobljen tlačan in gospodarsko dokaj emancipiran kmet-svobodnjak. Čeprav bi lahko poskušali ugotavljati neke sorodne črte z odporništvom maloštevilnega slovenskega protestantskega življa na Koroškem, je vendarle trdoživa privrženost prekmurskega kmečkega človeka Luthrovemu nauku zgodovinska posebnost, ki vključuje tudi neprestano mobilizacijo lastnih gmotnih zmogljivosti; izjemo predstavlja zgolj še ne dovolj preučena moralna in materialna pomoč bratislavskega protestantskega vrha.

2. Najnovejša proučevanja madžarskih bibliotečnih strokovnjakov so razkrila, da je ljubljanski tiskar, knjigovez in knjigotržec, Janž Mandelc, sicer emigrant v zapadnoogrske kraje, natisnil tudi več kajkavskih, prekmurskem narečju zelo sorodnih tiskov, zato ne more biti dvomljiva njegova priredba vzhodnoslovenskega obrednika iz leta 1587. Bržkone je bil on tudi posrednik Dalmatinove biblije in Trubarjeve Hišne postile prekmurskim pridigarjem (ti dve publikaciji sta ugotovljeni ob prvi znani vizitaciji leta 1627 in še pozneje). Pred kratkim v Budimpešti identificirana Dalmatinova biblija jasno izpričuje, da je v obmurskem okolišu proti koncu 16. stoletja deloval predikant, rodом iz Kokrice na Gorenjskem. Duhovna dediščina Trubarja in Dalmatina je več kot eno stoletje oplajala dejavnost vodilnih luteranskih akterjev med Muro in Rabo.

3. Kljub določilom šopronskega deželnega zbora proti koncu 17. stoletja in kljub številnim oblastvenim poskusom, da bi katoliška cerkev prevzela protestantske bogoslužne ter šolske objekte in povsem onemogočila dejavnost protestantskih pridigarjev, so luteranske skupnosti severovzhodnega prekmurskega predela uporno odbijale uresničitev rekatolizacije. V odporniškem prizadevanju so se povezale celo z madžarskimi kalvinci v sosedstvu. Leta 1732 je zategadelj cesarska vojska v večdnem bojnem pohodu morala s silo zavzemati utrjene protestantske molilnice, zapirati in preganjati predikante ter neposlušne kmete, uničevati knjige in druge protestantske rekvizite.

Kljub tej dokaj pozni protireformacijski intervenciji pa protestantizem žilavega kmečkega življa na skopi gorički zemlji le ni uspelo iztrebiti. Sprejel je edino možno alternativo, pot opismenjevanja in izobraževanja mladega rodu. Sredi 18. stoletja so Mihael Sever, Štefan Kuzmič in Mihael Bakoš v zakotnem artikularnem Nemes Csóu, daleč od Prekmurja, po kronističnih zapisih postali »učitelji slovenske nacije«, med prekmurskimi izseljenci-luterani na Šomodjskem pa pridigarji in učitelji hkratno. S prosvetljenjskimi klicami »okuženi« in v Sopronu, Bratislavi, Prešovu ter na nemških univerzah šolani luteranski slovenski izobraženci so ob razglasitvi tolerančnega patenta zategadelj lahko uspešno zastavili zahtevno delo obnove vzhodnoslovenskega protestantizma.

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja
v Ljubljani

je izdal drugi ponatis učbenika akad. prof. dr. Boga Grafenauerja

»STRUKTURA IN TEHNIKA ZGODOVINSKE VEDE«, Ljubljana 1960.

Učbenik lahko naročite ali kupite za ceno **200 din** na oddelku za zgodovino (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332-611, int. 209) vsak dan razen sobote od 7. do 14. ure.